SLAVNOSTNI GOVOR
Ivan Cankar za današnji dan

dr. Teodor Domej

Slavnostna prireditev ob
Slovenskem kulturnem prazniku 2018

Celovec, 8. februar 2018

Cenjene gospe, dragi gospodje!

Proti koncu letošnjega leta bo minilo sto let od smrti Ivana Cankarja. Najmanj tako dolgo Cankar šteje med klasike slovenske literature. Čar njegovih besed se je ohranil do današnjih dni in ne dvomim, da bodo tudi prihodnje generacije našle navdih v njih. Iz kolektivnega spomina slovenskega naroda Cankarja nič ne bo izbrisalo. Postavljamo ga Francetu Prešernu ob bok. Oba sta in bosta ostala trdna temelja naše kulturne identitete. Cankar ni več sporen, kot je to bil za marsikoga za časa svojega literarnega ustvarjanja in javnega delovanja. Samoumevno ga cenimo kot velikana med slovenskimi besednimi umetniki. Mnoge njegove misli so postale takorekoč pregovorne, njegove metafore znane, za njegove literarne osebe mnogi vejo, kaj predstavljajo. Ni manjkalo celo poskusov, da bi si ga zaradi sporočila njegovih del ali pa zaradi njegove politične orientacije ekskluzivno lastil ta ali drugi ideološki tabor. Proglašali so ga za marsikaj, postal pa je sestavni del našega skupnega kulturnega spomina ne glede na našo ideološko usmeritev.

Kako je s Cankarjem danes, zlasti pa, kako gleda nanj današnja generacija učencev, študentov, raziskovalcev, predvsem pa bralcev? Pregled izposoje Cankarjevih del v slovenskih knjižnicah za leto 2017 kaže sledeči rezultat: šele na 58. mestu stoji drama Hlapci (3774 izposoj), na 85. in 86. mestu pa najdemo prozni besedili Moje življenje in Na klancu (po 3445 izposoj). Verjetno gre večinoma za šolsko branje, ne za spontano izbiro. Ali naj torej sklepamo, da je Cankar le še nadležna dolžnost za učitelje in učence? Da gre za literaturo, na kateri se je nabral prah celega stoletja in več? Seveda moramo upoštevati, da so Cankarjeva dela na domačih knjižnih policah in skoraj vsa so dostopna tudi na spletu. Velik del njegovih proznih del je na razpolago tudi v novih prevodih v nemščini. Prag do Cankarjevih besedil še nikoli ni bil tako nizek kot danes in prepričan sem, da se splača, da ga prestopimo.

Pred našim notranjim očesom je njegov po obsegu in raznolikosti v pravem pomenu besede velik opus. Nastajal je v različnih obdobjih njegovega razmeroma kratkega življenja, saj je umrl star komaj 42 let. Svoj pogled na svet je Cankar razvijal pod vplivom različnih ideologij, od anarhizma, avstromarskizma in marksizma in ne nazadnje krščanskosocialnega gibanja. Seveda nosijo Cankarjeva literarna in publicistična dela pečat časa, v katerem so nastajala. Drugače biti ne more. Pri marsikaterem delu zato danes potrebujemo razlago okoliščin, v katerem ga je napisal. Sto let v zgodovini civilizacije, družbenega in literarnega razvoja je lahko zelo dolga doba. Snovi, ki jih je Cankar obravnaval, pa so ostale aktualne in večina njegovih del ne bo utrpela na sporočilnosti, ker gre takorekoč za večne teme družbenega življenja. Kdor se hoče poglobiti v Cankarja, pa naj lista tudi po pismih, ki jih je pisal in prejemal, in ogleda naj si še odzive na njegovo pisanje prav v letih, ko je bilo prvič objavljeno. Marsikdaj se bo začudil, na kakšen omalovažujoč in zaničujoč ter nestrpen odpor je naletelo pri nekaterih njegovih sodobnikih.

Za časa Cankarja so bili med Slovenci – zlasti velja to za osrednjo Slovenijo - izoblikovani trije ideološki tabori, ki so si stali nasproti ne le kot tekmeci, temveč marsikdaj tudi kot sovražniki v boju za oblast in pravice. Viri pričajo o nepomirljivih nasprotjih med njimi, ki so zajela številna področja zasebnega in družbenega življenja, ne nazadnje umetnostno ustvarjanje, posebej še literaturo. Lahko govorimo o razcepljeni ali razklani eliti, njen vpliv pa je segal do širokih množic slovenskega prebivalstva.

Nedvomno najmočnejši tabor je bil katoliško-konservativno-klerikalni, ki je obvladoval večino slovenskega podeželja. Liberalni tabor je prednjačil v večini mest in trgov. Najšibkejši tabor je bil socialdemokratski, ki si je tedaj šele utriral pot. Na Koroškem se je razmerje moči med temi tabori močno razlikovalo od Kranjske, ker je v naši deželi vladal liberalni tabor, ki pa sploh ne zasluži tega imena, ker je njegova glavna značilnost bil agresiven nemški nacionalizem.

Mnogo tega, kar je bilo tedaj prevladujoče mnenje, je zatonilo v pozabo, kar pa je bilo sporno, je danes del naše skupne in bogate kulturne zakladnice. V posebni meri to velja za odnos do slovenske moderne. Ravno proti Cankarju so letele najostrejše puščice kritikov.
Politično je Cankar plaval proti toku. Z njim je slovenska literatura dobila močnega predstavnika upora. Kot sam piše, se je začel ukvarjati z družbenimi in političnimi vprašanji, ko je študiral brošuro voditelja slovenskega krščansko socialnega gibanja, Janeza Ev. Kreka, „Črne bukve kmečkega stanú“. Na Dunaju so se mu odprle oči, ko je videl bedo v proletarskem 16. dunajskem okraju, v Ottakringu. Ogrel se za ideje socialne demokracije.
Ob teh dejstvih ni pretirano govoriti o Cankarju ne le kot o slovenskem, temveč tudi o dunajskem in avstrijskem pisatelju. Ustvarjal je v pogojih habsburške monarhije, kot član enega izmed nedominantnih narodov. Poznal je razmere velemesta Dunaja in socialne razlike v njem, predvsem ljudi, ki so živeli v materialnem in duhovnem pomanjkanju. Do kraja je poznal družbeno obrobje, iz katerega je izhajal in kateremu je dolga leta pripadal. Ker je bil Cankar prvi, ki je živel samo od pisanja v slovenskem jeziku, je marsikdaj le težko shajal z denarjem. Njegova korespondenca je polna prošenj za čimprejšnje izplačilo honorarjev. Tudi v njegovem dopisovanju z Mohorjevo v Celovcu zavzemajo važno mesto. Denarne stiske tudi danes hromijo kulturno delovanje, obenem pa socialno ogrožajo mnoge kulturne ustvarjalce in ustanove.

Slovenščina je s Cankarjem, ostalimi člani slovenske moderne, Dragotinom Kettejem, Josipom Murnom in Otonom Župančičem, drugimi literati, znanstveniki, novinarji in vsemi, ki so jo v javnem življenju uporabljali, ob prehodu iz 19. v 20. stoletje doživela zavidljiv vzpon. Kot edini narod v avstrijski polovici habsburške monarhije Slovenci niso imeli univerze, ne na svojem naselitvenem ozemlju ne v svojem jeziku. Nemščina je bila na mnogih ravneh družbenega življenja prevladujoči jezik. Na literarnem področju pa je slovenščina postala drugim jezikom povsem enakovredna. Ogromna večina pesnikov in pisateljev slovenskega rodu je zato ustvarjala svoja literarna dela izključno v slovenščini. S prevodi so si začeli počasi utirati pot tudi v druge kulture. Cankar se je odločil, da bo pisal v slovenščini, čeprav je gotovo dobro obvladal tudi nemščino.

Cankarja brati danes ne pomeni samo pogledati v čas pred več kot sto leti. Živel je v času parlamentarne in večstrankarske demokracije v mnogonarodni državi. Bil je politično angažiran pisatelj, človek, ki se je politično opredelil za opozicijo in za najmlajši in najšibkejši tabor na slovenskem političnem odru. Sociološko bi lahko rekli, odločil se je za tisti tabor, ki je imel tedaj na Slovenskem najmanj ekonomskega, kulturnega in socialnega kapitala. S svojim ustvarjanjem mu je Cankar dal veliko mero kulturnega kapitala, ker je zaradi kvalitete svojega dela užival javno priznanje ali pa vsaj upoštevanje. Preprosto, že sodobniki niso mogli mimo njega. Kot klasik je preživel vsa poznejša obdobja in nobena literarnozgodovinska šola ali struja mu ni odrekala velikih zaslug za slovensko literaturo. Kako bo v prihodnje, recimo čez petdeset ali sto let? Teme bodo še vedno aktualne, ker si ne morem predstavljati, da bi boj za oblast, krivice, nestrpnost, vojne in kar je še takega izginili s tega sveta.

Veliko se je Cankar ukvarjal z vlogo in poslanstvom umetnosti v družbi. Zanj je imela literatura funkcijo, da drži družbi ogledalo pred oči. Cankarja so spočetka napadali zlasti kulturni kritiki

iz vrst katoliškega tabora, vendar tudi med liberalnimi ni žel samo pohvale. Kritikom je Cankar med drugim odgovoril s knjigo „Bela krizantema“. S tem je napisal v slovenski kulturni zgodovini redko zvrst zagovora. Ima pa knjiga nekaj opravka s celovško Mohorjevo družbo. Tam je v Slovenskih večernicah izšla Cankarjeva novela Sosed Luka. Kritik katoliške revije „Dom in svet“ je napadel Mohorjevo družbo, ker je vzela v program Cankarjevo delo. Po njegovem mnenju Cankar sploh ne more napisati nič dobrega, ker da je „ustanovitelj in voditelj naše „moderne“, našega literarnega nihilizma in vesoljnega cinizma“. Kritik je danes pozabljen, Cankar pa klasik slovenske literature in bo to tudi ostal.

Dovolite mi, da se, ko smo že pri zgodovini, na kratko dotaknem še nekaj drugih okroglih obletnic. Samo na prvi pogled nimajo opravka s kulturo. Kdor pa upošteva posledice, bo takoj uvidel, da so najtesneje povezani s kulturnim življenjem, posebej še pri nas Slovencih na Koroškem, ker so spremenili našemu slovenskemu jeziku položaj.

Pri nas v Avstriji se letos okrogle obletnice pomembnih dogodkov kar tako vrstijo. Večine njih se spominjajo tudi v Sloveniji in drugod po Evropi, vendar imajo nekatere drugačne poudarke kot pri nas na Koroškem in v Avstriji.

Leto 1918 je zaznamovalo zgodovino vseh evropskih narodov. Pomeni konec habsburške monarhije po izgubljeni vojni, proglasitev Republike Avstrije, tedaj še pod imenom Nemške Avstrije (Republik Deutsch-Österreich), proglasitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, združitev v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, na kratko v Jugoslavijo, oboje brez primorskih Slovencev, ki takorekoč kot vojni plen pridejo pod Italijo, enako del Koroške (Kanalska dolina). Del Koroške pride pod slovensko oziroma jugoslovansko oblast in začne se oborožen spopad za potek državne meje med Avstrijo in Jugoslavijo. 10. 12. 1918, dan pred Cankarjevo smrtjo, konfrontacija terja prvo smrtno žrtev; 14. in 15. decembra se pri Grabštanju odvija prvi večji spopad, ki velja za začetek vojaških bojev za Koroško.

Dvajset let po teh dogodkih, pred osemdesetimi leti, marca 1938, je nacistični Nemški rajh zasedel Republiko Avstrijo. Za koroške Slovence se je začel najtežji čas v zgodovini.

Pomembna prelomnica je tudi leto 1943. Pred 75 leti se je z zmago Rdeče armade v bitki pri Stalingradu začela nakazovati zmaga zaveznikov proti Hitlerju in njegovim zaveznikom. Poleti 1943 je kapitulirala Italija, jeseni so zavezniki s tako imenovano Moskovsko deklaracijo napovedali zopetno vzpostavitev Avstrije kot samostojne države.

Letos bo minilo 60 let od ukinitve obveznega dvojezičnega pouka v ljudskih šolah na ozemlju Koroške »s slovenskim in mešanim prebivalstvom«.

Vsi ti dogodki so močno zaznamovali našo novejšo zgodovino in sedanje naše stanje na področju jezika in kulture.

Cankar kot družbeno angažiran pisatelj nam more biti v marsičem navdih, kako se je mogoče znajti v sedanjih izzivih in si prizadevati za enakopravnost in človekove pravice, oboje nujna predpogoja vsake svobodne družbe. Bolj od poslušanja slavnostnih govorov pa koristi izoblikovanje kritičnega, ob potrebi pa upornega odnosa do oblasti, v malem manjšinskem merilu ali v večjem, državnem in svetovnem, saj je v tej dolini šentflorjanski preveč hlapcev in preveč kraljev na Betajnovi, ki trdijo, da se žrtvujejo za narodov blagor.